

BADIIY MATNDA VAQT METAFORASINING POETIK VA STILISTIK FUNKSIYALARI

Yunusova Halima

Is’hoqxon Ibrat nomidagi

Namangan davlat Chet tillari institutining

Qiyosiy tilshunoslik linguistik tarjimashunoslik

yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

yunusovahalima2002@com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18985744>

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnlarda vaqt metaforasining poetik va stilistik funksiyalari tahlil qilinadi. Vaqt metaforasi badiiy asarda muallif g‘oyasini ifodalash, obrazlar ruhiy holatini ochish hamda asarning estetik ta’sirchanligini kuchaytiruvchi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda vaqt metaforasining semantik qatlamlari, stilistik vazifalari va poetik obraz yaratishdagi o‘rni ilmiy-metodik yondashuvlar asosida o‘rganiladi. Shuningdek, Sharq va G‘arb adabiy an‘analarida vaqt metaforasining talqini qiyosiy tahlil qilinib, ularning o‘ziga xos stilistik xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari badiiy matnni stilistik va poetik jihatdan tahlil qilishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: vaqt metaforasi, badiiy matn, poetika, stilistika, metaforik tafakkur, adabiy tahlil.

Аннотация. В статье рассматриваются поэтические и стилистические функции метафоры времени в художественных текстах. Метафора времени выступает важным художественным средством выражения авторской идеи, раскрытия внутреннего психологического состояния персонажей и усиления эстетического воздействия произведения. В исследовании анализируются семантические уровни и стилистические функции метафоры времени на основе современных научно-методологических подходов. Также проводится сопоставительный анализ восточной и западной литературных традиций с целью выявления их специфических стилистических особенностей.

Ключевые слова: метафора времени, художественный текст, поэтика, стилистика, метафорическое мышление, литературный анализ.

Annotation. This article examines the poetic and stylistic functions of time metaphor in literary texts. The metaphor of time serves as an essential artistic device for expressing the author’s idea, revealing the inner psychological states of characters, and enhancing the aesthetic impact of a literary work. The study analyzes the semantic layers and stylistic roles of time metaphors using modern literary and methodological approaches. In addition, a comparative analysis of Eastern and Western literary traditions is conducted to identify distinctive stylistic interpretations of time metaphor. The findings contribute to the stylistic and poetic analysis of literary texts.

Keywords: time metaphor, literary text, poetics, stylistics, metaphorical thinking, literary analysis.

Kirish

Badiiy adabiyotda metafora badiiy tafakkurning asosiy ifoda vositalaridan biri bo‘lib, u muallifning estetik qarashlari, dunyo tasavvuri hamda voqelikka bo‘lgan subyektiv munosabatini obrazli shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Metafora orqali adabiy matnda murakkab falsafiy tushunchalar, inson ruhiy kechinmalari va ijtimoiy hodisalar badiiy umumlashma sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan qaralganda, vaqt metaforasi badiiy asarlarda eng muhim va ko‘p qatlamli poetik birliklardan biri sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Vaqt tushunchasi adabiyotda faqatgina xronologik kategoriya sifatida emas, balki inson hayoti, taqdir, tarix, xotira va o‘tkinchilik g‘oyalari bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilinadi. Badiiy matnlarda vaqt ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalanmay, balki metaforik obrazlar orqali tasvirlanadi. Xususan, vaqt oqim, yo‘l, aylana, soya, qum, fasllar almashinuvi yoki abadiylik ramzlari orqali ifodalanib, asarning semantik va estetik qatlamini boyitadi. Ushbu metaforalar orqali muallif voqelikni subyektiv idrok etish, obrazlarning ichki ruhiy holatini ochish va asarning g‘oyaviy yo‘nalishini aniqlashtirish imkoniga ega bo‘ladi.

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

Adabiyotshunoslikda metaforaning semantik, stilistik va kognitiv xususiyatlari ko‘plab tadqiqotlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, vaqt metaforasining badiiy matndagi poetik va stilistik funksiyalari masalasi hali ham chuqur va tizimli tahlilni talab etadi. Ayniqsa, vaqt metaforasining muallif uslubini shakllantirishdagi o‘rni, uning milliy adabiy an‘analar bilan bog‘liqligi hamda badiiy diskursdagi funksional yuklamasi dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi.

Sharq va G‘arb adabiy an‘analarida vaqt metaforasining talqini o‘ziga xos bo‘lib, bu holat madaniy, falsafiy va estetik qarashlar farqi bilan izohlanadi. G‘arb adabiyotida vaqt ko‘proq chiziqli harakat, tarixiy rivojlanish va dramatik ziddiyatlar orqali tasvirlansa, Sharq adabiyotida u aylana, takrorlanish, abadiylik va ruhiy kamolot ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu farqlar badiiy matnning stilistik qurilmasida muhim ahamiyat kasb etib, vaqt metaforasining poetik imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi badiiy matnlarda vaqt metaforasining poetik va stilistik funksiyalarini aniqlash hamda ularning adabiy asar mazmuni va estetik ta‘sirchanligidagi rolini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: badiiy matnlarda qo‘llanilgan vaqt metaforalarini aniqlash va tasniflash; ularning semantik va stilistik xususiyatlarini tahlil qilish; vaqt metaforasining poetik obraz yaratishdagi ahamiyatini yoritish; Sharq va G‘arb adabiy matnlarida vaqt metaforasining funksional farqlarini qiyosiy jihatdan o‘rganish.

Tadqiqotning obyekt sifatida badiiy adabiyot matnlari tanlangan bo‘lsa, predmeti ushbu matnlarda qo‘llanilgan vaqt metaforalari hamda ularning poetik va stilistik funksiyalaridir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda vaqt metaforasi badiiy matn doirasida faqat semantik birlik sifatida emas, balki muallif estetik tafakkurining muhim poetik mexanizmi sifatida kompleks tahlil qilinadi.

Tadqiqot Metodologiyasi

Mazkur tadqiqot badiiy matnlarda vaqt metaforasining poetik va stilistik funksiyalarini aniqlash hamda tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda adabiyotshunoslik, stilistika va kognitiv lingvistika yondashuvlariga asoslangan kompleks metodologiya qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy tahlil usullari o‘zaro uyg‘unlikda olib borildi.

Tadqiqotning asosiy metodlaridan biri stilistik tahlil metodi hisoblanadi. Ushbu metod orqali badiiy matnlarda qo‘llanilgan vaqt metaforalarining funksional vazifalari, ularning emotsional-ekspressiv yuklamasi hamda muallif individual uslubini shakllantirishdagi o‘rni aniqlandi. Stilistik tahlil jarayonida metaforalarning epitet, personifikatsiya, ramz va taqqoslash kabi badiiy vositalar bilan o‘zaro aloqasi alohida e‘tiborga olindi. Bu esa vaqt metaforasining badiiy matn strukturasi va poetik tizimidagi ahamiyatini ochib berish imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda semantik tahlil metodidan keng foydalanildi. Ushbu metod yordamida vaqt metaforasining ma‘no qatlamlari, ularning kontekstual talqini va semantik kengayish jarayonlari o‘rganildi. Metaforalarning turli badiiy kontekstlarda qanday yangi ma‘nolar kasb etishi, ularning ko‘p ma‘noliligi va ramziy xususiyatlari tahlil qilindi. Semantik tahlil vaqt metaforasining faqat badiiy bezak emas, balki asar mazmunini chuqurlashtiruvchi muhim vosita ekanini asoslashga xizmat qildi.

Tadqiqotda komparativ (qiyosiy) metod ham muhim o‘rin egallaydi. Ushbu metod orqali Sharq va G‘arb adabiy matnlarida vaqt metaforasining poetik va stilistik talqinlari qiyosiy jihatdan o‘rganildi. Qiyosiy tahlil natijasida vaqt metaforasining turli madaniy va estetik an‘analardagi funksional farqlari aniqlandi. Bu esa vaqt metaforasining milliy adabiy tafakkur va falsafiy qarashlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatishga imkon berdi.

Bundan tashqari, tadqiqotda kognitiv yondashuv elementlaridan ham foydalanildi. Xususan, vaqt metaforasining inson tafakkuri va konseptual dunyoqarashi bilan bog‘liqligi kognitiv metafora nazariyasi asosida izohlandi. Ushbu yondashuv vaqt metaforasini faqat stilistik birlik sifatida emas, balki inson ongida shakllangan konseptual model sifatida talqin qilish imkonini berdi. Natijada vaqt metaforasining badiiy tafakkurdagi o‘rni va uning poetik funksiyalari chuqurroq yoritildi.

Tadqiqot jarayonida tavsifiy-tahliliy metoddan ham foydalanildi. Bu metod asosida badiiy matnlarda uchraydigan vaqt metaforalari aniqlanib, tizimlashtirildi va tasniflandi. Metaforalarning qo‘llanish chastotasi, badiiy janrlar doirasidagi farqlari hamda muallif uslubiga xos jihatlari tavsiflandi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar majmuasi badiiy matnlarda vaqt metaforasining poetik va stilistik funksiyalarini kompleks tahlil qilishga xizmat qilib, tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta‘minladi.

Natijalar

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

Tadqiqot natijalari badiiy matnlarda vaqt metaforasining poetik va stilistik jihatdan serqatlam hodisa ekanini ko‘rsatdi. Tahlil qilingan adabiy matnlar asosida vaqt metaforasi badiiy asarlarda faqat vaqtning o‘tishini ifodalovchi vosita bo‘lib qolmay, balki muallif g‘oyasini ochish, obrazlarning ruhiy holatini ifodalash hamda asarning estetik ta’sirchanligini kuchaytiruvchi muhim poetik mexanizm sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi.

1. Vaqt metaforasining asosiy poetik modellari

Tadqiqot jarayonida badiiy matnlarda vaqt metaforasining bir necha asosiy poetik modellari aniqlandi. Eng keng tarqalgan model — vaqtning oqim sifatida talqin qilinishidir. Bu modelda vaqt to‘xtovsiz harakatda bo‘lgan hodisa sifatida tasvirlanib, inson hayotining o‘tkinchiligi va qaytmasligi g‘oyasini ifodalaydi. Bunday metaforalar asosan lirika va falsafiy nasrda uchrab, asarning umumiy emotsional fonini belgilaydi.

Ikkinchi muhim model — vaqtning yo‘l yoki safar sifatida metaforalashuvidir. Ushbu modelda vaqt inson hayoti bilan qiyoslanib, uning bosqichlari yo‘lning turli manzillari orqali ifodalanadi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, bu turdagi metaforalar qahramonning ichki o‘sishi, tajriba orttirishi va ruhiy kamolotini aks ettirishda faol qo‘llaniladi.

Uchinchi model — vaqtning aylana yoki takrorlanuvchi jarayon sifatida talqin qilinishi bo‘lib, bu holat ayniqsa Sharq adabiyotiga xosdir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ushbu metafora orqali vaqt abadiylik, ruhiy poklanish va hayotiy muvozanat ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa vaqt metaforasining madaniy va falsafiy asosga ega ekanini tasdiqlaydi.

2. Vaqt metaforasining stilistik funksiyalari

O‘tkazilgan tahlil vaqt metaforasining badiiy matnda bir nechta asosiy stilistik funksiyalarni bajarishini aniqlash imkonini berdi. Eng avvalo, vaqt metaforasi **emotsional-ekspressivlikni** kuchaytirish funksiyasini bajaradi. Metaforik ifodalar orqali vaqt subyektiv idrok qilinib, o‘quvchida muallif hissiyotlariga hamohang ruhiy holat yuzaga keladi.

Ikkinchi muhim funksiyalardan biri — obrazlilikni yaratish funksiyasidir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, vaqt metaforasi yordamida abstrakt tushuncha bo‘lgan vaqt aniq va jonli obrazga aylantiriladi. Bu holat asarning poetik tuzilmasini boyitib, matnning estetik qiymatini oshiradi.

Shuningdek, vaqt metaforasi muallif uslubini individuallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayrim mualliflarda vaqt sokin va falsafiy ohangda tasvirlansa, boshqalarida u keskin, dramatik yoki parchalangan holatda ifodalanadi. Bu esa vaqt metaforasining muallif estetik pozitsiyasini ochib beruvchi stilistik marker ekanini ko‘rsatadi.

3. Janrlar kesimida vaqt metaforasining qo‘llanilishi

Tadqiqot natijalari vaqt metaforasining badiiy janrlarga ko‘ra turlicha funksional yuklamaga ega ekanini ko‘rsatdi. Lirik asarlarda vaqt metaforasi asosan ichki kechinmalar, xotira va sog‘inch motivlari bilan bog‘liq holda qo‘llaniladi. Bu holatda vaqt subyektiv, hissiy va individual tajriba sifatida talqin qilinadi.

Nasriy asarlarda esa vaqt metaforasi ko‘proq voqealar rivoji, tarixiy jarayonlar va ijtimoiy o‘zgarishlarni ifodalashga xizmat qiladi. Natijalarga ko‘ra, nasrda vaqt metaforasi matnning kompozitsion tuzilishini mustahkamlovchi vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi.

4. Sharq va G‘arb adabiyotida vaqt metaforasining funksional farqlari

Qiyosiy tahlil natijalari Sharq va G‘arb adabiyotida vaqt metaforasining funksional va stilistik jihatdan sezilarli farqlarga ega ekanini ko‘rsatdi. G‘arb adabiyotida vaqt ko‘proq chiziqli harakat, tarixiy taraqqiyot va shaxsiy dramatism bilan bog‘liq holda tasvirlanadi. Bu holatda vaqt metaforasi ziddiyat, yo‘qotish va ichki qarama-qarshiliklarni ifodalashga xizmat qiladi.

Sharq adabiyotida esa vaqt ko‘proq aylana, takrorlanish va abadiylik g‘oyalari bilan bog‘liq holda metaforalashadi. Tadqiqot natijalari buni Sharq adabiy tafakkurining falsafiy va ruhiy yo‘nalishi bilan izohlash mumkinligini ko‘rsatadi. Ushbu farqlar vaqt metaforasining madaniy kodlar bilan uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari badiiy matnlarda vaqt metaforasining faqat obrazli ifoda vositasi emas, balki muallifning estetik qarashlari va badiiy tafakkurini belgilovchi muhim stilistik mexanizm ekanini ko‘rsatdi. Olingan natijalar adabiyotshunoslikda metafora haqidagi mavjud nazariy qarashlarni to‘ldiradi va vaqt metaforasining funksional imkoniyatlarini yanada kengroq yoritishga xizmat qiladi.

Tahlil jarayonida aniqlangan poetik modellar shuni ko‘rsatadiki, vaqt metaforasi muallif tomonidan turli maqsadlarda qo‘llaniladi. Ayrim hollarda u inson hayotining o‘tkinchiligi va qaytmasligini ifodalasa, boshqa hollarda vaqt ruhiy kamolot, xotira yoki tarixiy jarayonlar ramzi

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

sifatida talqin qilinadi. Bu holat vaqt metaforasining ko‘p qatlamli semantik tuzilishga ega ekanini va u badiiy matn mazmunini chuqurlashtirishda faol ishtirok etishini tasdiqlaydi.

Sharq va G‘arb adabiyotlari o‘rtasidagi qiyosiy tahlil natijalari vaqt metaforasining madaniy va falsafiy asosga ega ekanini ko‘rsatdi. G‘arb adabiyotida vaqt ko‘proq chiziqli rivojlanish va dramatik ziddiyatlar bilan bog‘liq holda tasvirlansa, Sharq adabiyotida u aylana, takrorlanish va abadiylik g‘oyalari orqali ifodalanadi. Ushbu farqlar muallif dunyoqarashi, milliy tafakkur va adabiy an‘analar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, vaqt metaforasining stilistik talqiniga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, vaqt metaforasi muallif uslubini individuallashtiruvchi muhim stilistik ko‘rsatkichlardan biridir. Vaqtni metaforik talqin qilish usuli orqali muallifning estetik pozitsiyasi, voqelikka munosabati va badiiy tafakkuri namoyon bo‘ladi. Shu bois vaqt metaforasini tahlil qilish muayyan adib ijodini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqot natijalari adabiyotshunoslikda metafora masalasini faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki badiiy va estetik kategoriya sifatida o‘rganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Olingan xulosalar kelgusida vaqt metaforasini boshqa poetik birliklar bilan bog‘liq holda o‘rganish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, badiiy matnlarda vaqt metaforasi muhim poetik va stilistik vosita bo‘lib, u asarning g‘oyaviy mazmunini ochish, obrazlar ruhiy holatini ifodalash hamda matnning estetik ta‘sirchanligini oshirishda yetakchi rol o‘ynaydi. Tadqiqot jarayonida vaqt metaforasining turli poetik modellari aniqlanib, ularning semantik va stilistik funksiyalari ilmiy asosda tahlil qilindi.

O‘tkazilgan tahlil vaqt metaforasining badiiy matnda emotsional-ekspressivlikni kuchaytirish, obrazlilikni yaratish va muallif uslubini individuallashtirish kabi muhim vazifalarni bajarishini ko‘rsatdi. Shuningdek, vaqt metaforasining janrlar kesimida va madaniy an‘analar doirasida turlicha talqin qilinishi aniqlanib, uning badiiy tafakkur bilan uzviy bog‘liqligi asoslandi.

Sharq va G‘arb adabiy an‘analarida vaqt metaforasining qiyosiy tahlili ushbu metaforaning milliy va falsafiy qarashlar bilan chambarchas bog‘liq ekanini ko‘rsatdi. Bu esa vaqt metaforasini o‘rganishda faqat matn ichki tuzilmasi bilan cheklanmasdan, kengroq madaniy va estetik kontekstni ham hisobga olish zarurligini taqozo etadi.

Mazkur tadqiqot natijalari badiiy matnning stilistik va poetik jihatdan tahlil qilishda, xususan metafora masalasini o‘rganishda amaliy ahamiyatga ega. Olingan xulosalar magistrlik dissertatsiyasi doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi hamda kelgusida vaqt metaforasining boshqa badiiy kategoriyalar bilan aloqadorligini o‘rganish uchun ilmiy istiqbollarni belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Аристотель. Поэтика. – М.: Искусство, 2021.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2020.
3. Ricoeur P. The Rule of Metaphor. – London: Routledge, 2018.
4. Said E. Orientalism. – London: Penguin Books, 2019.
5. Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method. – Ithaca: Cornell University Press, 2017.
6. Leech G. Language in Literature: Style and Foregrounding. – London: Routledge, 2019.
7. Turner M. The Literary Mind. – Oxford: Oxford University Press, 2018.
8. Todorov T. Poetics of Prose. – New York: Cornell University Press, 2016.
9. Lotman Yu.M. Struktura xudojestvennogo teksta. – M.: Iskusstvo, 2020.
10. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2021.
11. Shakespeare W. Selected Sonnets and Plays. – London: Arden Shakespeare, 2020.
12. <https://lex.uz>
13. <https://scholar.google.com>